

Τα βιβλία γνώσεων στις παιδικές σχολικές βιβλιοθήκες μελέτη περίπτωσης

Ανέσης Σίτας

Δημοσιευμένο στο: «Διαβάζω», τευχ. 411 (Οκτ. 2000), σσ. 104-108

Από το τέλος της δεκαετίας του 1980, παράλληλα με τη γενική αύξηση της παραγωγής παιδικών βιβλίων, παρατηρείται και μεγάλη αύξηση στην έκδοση ενός είδους παιδικών βιβλίων που αποκαλούνται πραγματογνωστικά, μη λογοτεχνικά ή βιβλία γνώσεων. Έχουν γίνει ένα πολύ ελκυστικό και δημοφιλές είδος, που η μελέτη τους δεν έχει προσεχθεί ακόμη τόσο όσο θα τους άξιζε. Μια πρώτη μελέτη των βιβλίων γνώσεων στην χώρα μας, γίνεται στο βιβλίο της Μάρθας Καρπόζηλου *Το παιδί στην χώρα των βιβλίων*.¹ Σ' αυτό, αναφέρονται μελέτες και στατιστικές που αφορούν τα βιβλία αυτά και διαπιστώνεται ότι «οι αριθμοί από μόνοι τους δεν σημαίνουν και πολλά πράγματα όταν δεν συνοδεύονται από στοιχεία για την χρήση, δηλαδή τον δανεισμό και την ανάγνωση αυτών των βιβλίων».² Με αφορμή την παραπάνω διαπίστωση πραγματοποιήθηκε η μελέτη αυτή, σε μια συγκεκριμένη βιβλιοθήκη, με σκοπό τον εντοπισμό κάποιων παραμέτρων που αφορούν τα βιβλία γνώσεων που απευθύνονται ή χρησιμοποιούνται από παιδιά.

Ταυτότητα της μελέτης

Οι μετρήσεις έγιναν στην Πρότυπη Σχολική Βιβλιοθήκη του Δήμου Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια του Απριλίου του 1999. Η συγκεκριμένη βιβλιοθήκη, επιλέχθηκε ως η μόνη δημοτική ή δημόσια σχολική βιβλιοθήκη της πόλης που είναι οργανωμένη και λειτουργεί με τα απαραίτητα βιβλιοθηκονομικά πρότυπα. Γεγονός που, εκτός των άλλων, εξασφαλίζει και την συλλογή αξιόπιστων στοιχείων. Οι μετρήσεις που παρουσιάζονται εδώ, αφορούν μόνο την συλλογή των παιδικών βιβλίων που ήταν στη διάθεση των παιδιών κατά το διάστημα των μετρήσεων και όχι όσων υπήρχαν στη βιβλιοθήκη παλιότερα και έχουν αποσυρθεί.

Η βιβλιοθήκη αυτή, αν και βρίσκεται στο σχολικό συγκρότημα, στην οδό Κασσάνδρου 17-19 στο κέντρο της πόλης, όπου στεγάζονται το 26^ο και 32^ο Γυμνάσιο, καθώς και το 23^ο Λύκειο, δεν απευθύνεται μόνο σε παιδιά της ηλικίας αυτής, αλλά περισσότερο σε παιδιά Δημοτικού σχολείου ή και Γυμνασίου. Δεν αποτελεί οργανικό μέρος των σχολείων και λόγω της υφιστάμενης εκπαιδευτικής νομοθεσίας και των αναλυτικών προγραμμάτων, δεν μπορεί να παίξει τον ρόλο μιας καθαράιμης σχολικής βιβλιοθήκης που καλύπτει τις ανάγκες του σχολικού προγράμματος. Είναι μια κλασική παιδική βιβλιοθήκη.

Τα βιβλία της συλλογής

Η κατάταξη των βιβλίων σε λογοτεχνικά και μη λογοτεχνικά, εκ των πραγμάτων «ενέχει κάποιους κινδύνους που υπάρχουν σε κάθε είδους ταξινόμηση, ιδιαίτερα επειδή τα όρια ανάμεσα στις δύο συγκεκριμένες κατηγορίες είναι ενίοτε δυσδιάκριτα ... Το λογοτεχνικό παιδικό βιβλίο έχει ως βασικό στόχο την τέρψη του αναγνώστη αποσκοπώντας ταυτόχρονα στην κοινωνική του ανάπτυξη και στην διαμόρφωση της προσωπικότητάς του».³ Όταν μιλάμε για μη λογοτεχνικά βιβλία αναφερόμαστε, «σε μια κατηγορία βιβλίων τα οποία δεν είναι προϊόντα φαντασίας, αλλά καταγίνονται με

¹ Μάρθα Καρπόζηλου, *Το παιδί στην χώρα των βιβλίων* (Αθήνα: Καστανιώτης, 1994), σ. 83-147.

² ό. π., σ. 93.

³ ό. π., σ. 84.

θέματα επιστημών και τεχνών σε απλή μορφή και ανάπτυξη κατάλληλη για της μικρές ηλικίες».⁴ Αυτά μπορούν κάλλιστα να συνυπάρχουν και μέσα στο ίδιο βιβλίο. Για αυτό ιδιαίτερη σημασία έχει και η πρόθεση του συγγραφέα, αφού από αυτόν εξαρτάται ο χειρισμός και ο τρόπος παρουσίασης του θέματος που επιλέγει.

Η κατάταξη των βιβλίων της συλλογής στην κάθε κατηγορία, έγινε με μεγάλη προσοχή ώστε να εντοπιστούν και να υπολογιστούν όλα τα βιβλία γνώσεων. Γι' αυτό αν και πολλά βιβλία είχαν το ίδιο θέμα, δεν κατατάχθηκαν στην ίδια κατηγορία. Όπως το βιβλίο *Η Μυθολογία και οι θεοί* του Pierre Grimm⁵ που συμπεριελήφθη στα βιβλία γνώσεων, ενώ αντίθετα τα βιβλία του Μενέλαου Λουντέμη, *Ο Δαίδαλος*, *Ο Ίκαρος* και *Ο Ηρακλής*, κατατάχθηκαν στα λογοτεχνικά.⁶ Το ίδιο συνέβη και με τα εικονογραφημένα βιβλία για μικρά παιδιά, όπως τα βιβλία της σειράς Σποτ.⁷ Το βιβλίο *Τι ώρα είναι Σποτ* του Eric Hill, κατατάχθηκε στα βιβλία γνώσεων, αφού στόχος του είναι η γνωριμία των παιδιών με τη μέτρηση της ώρας, σε αντίθεση με *Τα γενέθλια του Σποτ*, του ίδιου συγγραφέα, που δεν συμπεριελήφθη στα βιβλία γνώσεων, αφού απλώς αποτελεί μια μικρή εικονογραφημένη ιστορία. Ακολουθώντας την ίδια πρακτική, *Το κουνελάκι* της Angela Rouston⁸ κατατάχθηκε στα βιβλία γνώσεων γιατί απεικονίζει την πορεία ανάπτυξης του ζώου αυτού. Ενώ το βιβλίο της Anne Van der Essen *Το κουνέλι*,⁹ που απλώς αποτελεί μια μικρή διασκεδαστική ιστορία με ήρωα ένα κουνέλι, δεν διεκδικεί μια θέση στα βιβλία γνώσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 : ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΙΤΛΩΝ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ		
ΕΙΔΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
Λογοτεχνικά	1492	72,5
Γνώσεων	566	27,5
ΣΥΝΟΛΟ	2058	100

Ο συνολικός αριθμός των παιδικών βιβλίων της συλλογής είναι 2058 τίτλοι. Από αυτούς οι 1492 (72,5%) αφορούν τα λογοτεχνικά βιβλία και οι 566 (27,5%) τα βιβλία γνώσεων. Το ποσοστό αυτό συμφωνεί και μ' αυτό που είχε προτείνει κάποτε η Αμερικανική Ένωση για την Προώθηση των Επιστημών (AAAS), που είναι 25% για τα βιβλία γνώσεων, αλλά και με την έρευνα του E. Chittenden (1991) που δίνει ποσοστό 61% για τα λογοτεχνικά και 39% για τα μη λογοτεχνικά βιβλία.¹⁰ Είναι και παραπλήσιο αυτού που έδωσε η έρευνα στα σχολεία της Λαμίας κατά την σχολική χρονιά 1987-88, όπου τα βιβλία γνώσεων κατείχαν το 30,34% της συλλογής τους.¹¹

Χρονολογίες έκδοσης των βιβλίων γνώσεων

Οι χρονολογίες έκδοσης των βιβλίων γνώσεων, ιδιαίτερα όσων έχουν να κάνουν με τις θετικές επιστήμες και την τεχνολογία, είναι πολύ σημαντικές για την εγκυρότητα του περιεχομένου τους. «Οι επιστημονικές πληροφορίες αλλάζουν πιο γρήγορα από ποτέ, αναφέρεται ότι η μέση ζωή μιας επιστημονικής πληροφορίας είναι περίπου

⁴ Κυριάκος Ντελόπουλος, *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19^{ου} αιώνα* (Αθήνα: ΕΛΙΑ, 1995), σ. 19.

⁵ Pierre Grimm, *Η Μυθολογία και οι θεοί* (Αθήνα: Μίνωας, 1981).

⁶ Μενέλαος Λουντέμης, *Ο Δαίδαλος* (Αθήνα: Δωρικός, 1987), *Ο Ίκαρος* (Αθήνα: Δωρικός, 1988), *Ο Ηρακλής* (Αθήνα: Μίνωας, 1980).

⁷ Eric Hill, *Τι ώρα είναι Σποτ* (Αθήνα: Άμμος, 1986), *Τα γενέθλια του Σποτ* (Αθήνα: Άμμος, 1984).

⁸ Angela Rouston, *Το κουνελάκι* (Αθήνα: Πατάκης, 1992).

⁹ Anne Van der Essen, *Το κουνέλι* (Αθήνα: Δαληθανάσης, 1984).

¹⁰ Καρπόζηλου, *Το παιδί...*, σ. 93.

¹¹ Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Οι παιδικές σχολικές βιβλιοθήκες στον καθρέπτη (έρευνα)» *Διαδρομές*, 13 (Άνοιξη 1989), 25.

τέσσερα χρόνια».¹² Οι νέες εκδόσεις των βιβλίων γνώσεων, θεωρούνται πιο ενημερωμένες και αξιόπιστες, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια πως είναι το μόνο εχέγγυο της αξιοπιστίας τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 : ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΒΙΒΛΙΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ		
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
1970-79	108	19
1980-84	95	17
1985-89	87	15
1990-94	247	44
1995-99	29	5
ΣΥΝΟΛΟ	566	100

Σε 85 από τα βιβλία γνώσεων της βιβλιοθήκης, δεν δηλωνόταν η χρονολογία έκδοσης. Για τον εντοπισμό της, έτσι ώστε να γίνει δυνατή η κατάταξή τους σε μια από τις χρονικές υποκατηγορίες, χρησιμοποιήθηκαν βιβλιογραφίες, οδηγοί βιβλίων και κατάλογοι εκδοτών. Για 14 βιβλία δεν στάθηκε δυνατός ο προσδιορισμός της. Σ' αυτά, με κριτήρια όπως, ο συγγραφέας και η συνολική εικόνα της έκδοσης, εντοπίστηκε κατά προσέγγιση η δεκαετία στην οποία ανήκουν και κατατάχθηκαν στο πρώτο μισό της δεκαετίας αυτής. Ακόμη και αν έγινε κάποιο λάθος, ο αριθμός τους δεν είναι τέτοιος που να αλλοιώνει τα ποσοστά που προκύπτουν.

Στον πίνακα 2 παρουσιάζονται οι χρονολογίες έκδοσης των βιβλίων γνώσεων που βρίσκονται στην συλλογή της βιβλιοθήκης. Τα 108 από αυτά (19%) έχουν εκδοθεί μέσα στη δεκαετία του 1970. Υπάρχουν 95 τίτλοι, δηλαδή το 17% της συλλογής, που έχουν εκδοθεί μέσα στην πενταετία 1980-1984 και 87 τίτλοι (15%) που έχουν εκδοθεί μεταξύ 1985-1989. Από την επόμενη πενταετία 1990-1994 υπάρχουν εκδόσεις 247 βιβλίων, δηλαδή το 44 % του συνόλου. Οι υπόλοιποι 29 τίτλοι (5%) έχουν εκδοθεί κατά την τελευταία περίοδο μεταξύ 1995 και 1999.

Το ποσοστό 17% σε εκδόσεις της δεκαετίας του '70 δεν σημαίνει πως είναι παλιές. Αφορούν βιβλία όπως, *Οι Αιγύπτιοι*,¹³ *Αρχιτεκτονικοί θησαυροί της γης*,¹⁴ *Κατοχή: φωτογραφικά τεκμήρια*,¹⁵ *Η θάλασσα*¹⁶ κτλ., που δεν αφαιρούν τίποτα από την εγκυρότητα της συλλογής που είναι καλά ενημερωμένη.

Το σημαντικότερο στοιχείο του πίνακα αυτού, είναι η διαφορά στον αριθμό των εκδόσεων μεταξύ 1990-94 (44%) και 1995-99 (5%). Η αιτία του φαινομένου αυτού δεν πρέπει να αποδοθεί αναγκαστικά στην μείωση της εκδοτικής παραγωγής στον τομέα αυτό, αλλά περισσότερο στην οικονομική αδυναμία του Δήμου για νέες αγορές βιβλίων κατά την τελευταία περίοδο. Όταν άρχισε να λειτουργεί η βιβλιοθήκη το 1994, αγοράστηκαν όλα τα νέα βιβλία που κυκλοφορούσαν τότε στο εμπόριο. Στα χρόνια που ακολούθησαν το κονδύλια περιορίστηκαν, με αποτέλεσμα να ελαττωθεί δραματικά και ο αριθμός αγορών νέων βιβλίων.

Μεταφράσεις

¹² Charli O'Dell, "Confused about fusion? weed your science collection with pro" *Scholl Library Journal*, vol. 44, no. 10 (Oct. 1998), 32.

¹³ Anne Millard, *Οι Αιγύπτιοι* (Αθήνα: Ευκλείδης, 1978).

¹⁴ *Αρχιτεκτονικοί θησαυροί της γης* (Αθήνα: Αρσενίδης, 1975).

¹⁵ Κώστας Παράσχος, *Κατοχή: φωτογραφικά τεκμήρια* (Αθήνα: Ερμής, 1979).

¹⁶ Jean Merrien, *Η Θάλασσα* (Αθήνα: Ελληνική Παιδεία, 1975).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που μετρήθηκε, είναι η γλώσσα πρωτοτύπου των βιβλίων γνώσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 : ΓΛΩΣΣΑ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ ΒΙΒΛΙΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ									
ΓΛΩΣΣΑ	Ελλ.	Αγγ.	Γαλλ.	Ιταλ.	Γερμ	Ισπ.	Ρωσ.	Ολλ.	ΣΥΝΟΛΟ %
ΑΡΙΘΜΟΣ	126	272	101	34	10	8	8	7	566
ΠΟΣΟΣΤΟ %	22,3	48	17,9	6	1,8	1,4	1,4	1,2	100

Από το σύνολο των εκδόσεων της συλλογής, μόνο το 22,3% είναι πρωτότυπες ελληνικές εκδόσεις. Το υπόλοιπο 77,7% είναι μεταφράσεις από άλλες γλώσσες. Σχεδόν τα μισά από τα βιβλία γνώσεων (48%) είναι μεταφράσεις από τα αγγλικά. Δεν έγινε ακριβής μέτρηση για την χώρα προέλευσης των εκδοτικών οίκων που έχουν το copyright των βιβλίων αυτών, αλλά από μια πρώτη ματιά φαίνεται τα περισσότερα από τα αγγλόφωνα να ανήκουν σε βρετανικούς και πολύ λίγα σε αμερικάνικους εκδοτικούς οίκους. Το 17,9% είναι μεταφράσεις από τα γαλλικά και ανήκουν σε γαλλικούς εκδοτικούς οίκους και ελάχιστα σε ελβετικούς. Το 6% είναι μεταφρασμένα από τα ιταλικά. Ακολουθούν μεταφράσεις από άλλες γλώσσες, όπως με 1,8% τα γερμανικά, με 1,4% το καθένα τα ισπανικά και τα ρωσικά και τέλος τα ολλανδικά με 1,2%. Από το σύνολο των 440 μεταφράσεων, το 61,8% ανήκει στην αγγλική γλώσσα, το 22,9% στην γαλλική και οι υπόλοιπες γλώσσες συμμετέχουν με ποσοστό 15,3%.

Το περιοδικό *Ιχνηυτής*, δίνει στοιχεία που αφορούν και την ελληνική εκδοτική παραγωγή παιδικών βιβλίων γνώσεων. Η παραβολή των παραπάνω στοιχείων που αφορούν τις μεταφράσεις, με αυτά του *Ιχνηυτή* (τεύχη ετών 1992-1999), δείχνει ότι τα ποσοστά είναι παραπλήσια και σε μερικές περιπτώσεις ακόμη και ταυτόσημα.

Χρήση βιβλίων γνώσεων

Ο αριθμός των δανεισμών των βιβλίων υπολογίστηκε από την κάρτα δανεισμού τους. Καλύπτει ένα διάστημα τεσσεράμισι χρόνων, από την ημέρα έναρξης της λειτουργίας της βιβλιοθήκης έως και τον Απρίλιο του 1999. Στο διάστημα αυτό έγιναν συνολικά 14265 δανεισμοί. Από αυτούς οι 4857 (34%) αφορούν τα λογοτεχνικά και οι 9408 (66%) τα μη λογοτεχνικά βιβλία. Τα νούμερα αυτά κινούνται μέσα στα πλαίσια που έδωσε η έρευνα που έγινε το 1990 σε σχολικές και δημόσιες βιβλιοθήκες των ΗΠΑ, η οποία δίνει στους δανεισμούς βιβλίων γνώσεων ποσοστά μεταξύ 50 και 85%.¹⁷

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 : ΔΑΝΕΙΣΜΟΙ ΒΙΒΛΙΩΝ		
ΕΙΔΟΣ	ΔΑΝΕΙΣΜΟΙ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
Λογοτεχνικά	4857	34
Γνώσεων	9408	66
ΣΥΝΟΛΟ	14265	100

Από τους 9408 δανεισμούς των βιβλίων γνώσεων, που αφορούν το 66% του συνόλου των δανεισμών, οι 7000 (49%) αφορούν μόνο ένα συγκεκριμένο είδος τους, τα πληροφοριακά, και οι 2408 (17%) τα υπόλοιπα. Η χρήση των πληροφοριακών βιβλίων, δηλαδή των εγκυκλοπαιδειών, των λεξικών κτλ., είναι αρκετά δύσκολο να υπολογιστεί με συγκεκριμένους αριθμούς. Τα βιβλία αυτά δεν δανείζονται με την τυπική διαδικασία, ώστε να υπάρχουν σίγουρα και επαληθεύσιμα στοιχεία. Χρησιμοποιούνται μόνο μέσα στον χώρο της βιβλιοθήκης. Ο αριθμός που

¹⁷ Barbara Moss, "Using children's nonfiction tradebooks as read-alouds" *Language Arts*, vol. 72, no. 2 (Feb. 1995), 122.

παρατίθεται εδώ βασίζεται σε υπολογισμούς των βιβλιοθηκονόμων της βιβλιοθήκης. Η χρήση τους είναι δυσανάλογη σε σχέση με τον αριθμό των τίτλων τους (από τους 566 τίτλους βιβλίων γνώσεων μόνο οι 137 ανήκουν στα πληροφοριακά). Λόγω όμως και του χώρου στον οποίο βρίσκεται η συγκεκριμένη βιβλιοθήκη είναι το φυσικό μέρος όπου οι μαθητές θα πάνε να αναζητήσουν τις πρώτες πληροφορίες που τους χρειάζονται για τις σχολικές τους εργασίες.

Μη έντυπο υλικό

Στη συλλογή της βιβλιοθήκης, κατά τον τελευταίο χρόνο, προστέθηκαν και 15 τίτλοι CD-ROM's, όπως για παράδειγμα ο *Αρχαίος ελληνικός πολιτισμός: ελληνική μυθολογία, Η μαγεία της χημείας μέσα από πειράματα*,¹⁸ κτλ. Η χρήση τους γίνεται μόνο μέσα στη βιβλιοθήκη. Στοιχεία για την χρήση τους δεν υπάρχουν, αλλά με μια πρόχειρη εκτίμηση, είναι ακόμη μικρή. Πάντως θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να τη γνωρίζαμε, αν λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι αναμένεται αύξηση της κυκλοφορίας τέτοιου είδους προϊόντων ιδιαίτερα στις εφαρμοσμένες επιστήμες, την τεχνολογία, αλλά και στην ιστορία, την τέχνη, την αρχαιολογία κτλ., όπου βρίσκεται και το προσφορότερο έδαφος. Παρόλη την τάση υπέρ της χρήσης οπτικοακουστικών μέσων στη διδασκαλία, υπάρχει και η άλλη άποψη για το θέμα αυτό, όπως εκφράζεται από την Charli O'Dell, που διδάσκει τεχνολογία και επιστήμες, σύμφωνα με την οποία τα παιδιά μαθαίνουν συγκεκριμένες επιστημονικές έννοιες πολύ πιο εύκολα από βιβλία, παρά μέσω άλλων μέσων διδασκαλίας.¹⁹

Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής, τέθηκαν υπόψη των βιβλιοθηκονόμων των παιδικών βιβλιοθηκών Δελφών και Καλλιθέας (στην Ανατολική και Δυτική Θεσσαλονίκη αντίστοιχα). Η σύνθεση των συλλογών τους είναι παρόμοια με της Σχολικής Βιβλιοθήκης, αφού η επιλογή του υλικού γίνεται κεντρικά για όλες τις παιδικές βιβλιοθήκες του Δήμου. Κατά τη γνώμη τους και στις δικές τους βιβλιοθήκες τα ποσοστά είναι παρόμοια, με μια μικρή επιφύλαξη για τον αριθμό χρήσης των πληροφοριακών βιβλίων. Θεωρούν ότι η χρήση τους είναι σχετικά χαμηλότερη.

Σε πολλά προγράμματα διδασκαλίας ευρωπαϊκών και αμερικάνικων δημοτικών σχολείων, τα βιβλία γνώσεων έχουν ήδη πάρει την θέση τους²⁰ και σε κάποια περιοδικά που ασχολούνται με τις σχολικές βιβλιοθήκες, έχουν παρουσιαστεί εδώ και αρκετό καιρό τακτικές στήλες βιβλιοκριτικής τους, όπως π.χ. στο *School Library Journal*, η στήλη "The nonfiction booktalker". Καθώς υπάρχει ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον γι' αυτό το είδος των βιβλίων, θα πρόσφερε αρκετά μια συγκριτική έρευνα σ' όλες τις παιδικές βιβλιοθήκες της πόλης, καθώς και μια που να ανιχνεύει τη σχέση της χρήσης των βιβλίων γνώσεων με τα προσωπικά ενδιαφέροντα του κάθε παιδιού, αλλά και τη σχέση που έχει η χρήση τους με τα σχολικά μαθήματα. Ακόμη θα είχε ενδιαφέρον να δούμε τη σύνθεση των συλλογών καθώς και τα αποτελέσματα των 50 σχολικών βιβλιοθηκών που δημιουργούνται αυτήν τη στιγμή στην χώρα μας και χρηματοδοτούνται από το Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

¹⁸ *Αρχαίος ελληνικός πολιτισμός: ελληνική μυθολογία* (Αθήνα: Librocom, 1997), *Η μαγεία της χημείας μέσα από πειράματα* (Αθήνα: MLS Laserlock, 1996).

¹⁹ Charli O'Dell, *Confused...*, p. 33.

²⁰ Rosemary Bamford (ed.), Janice V. Kristo (ed.), *Making facts come alive: choosing quality nonfiction literature K-8*. (Norwood, MA: Christopher-Gordon, 1997).